

УДК [305+316.612]:159.922.27-053.6

В. В. Москаленко, д. філос. н., професор,
К. В. Максьом, ст. викладач

ПІДЛІТКОВА ГРУПА ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Актуальність теми дослідження. Проблема гендерної ідентичності є особливо важливою стосовно молодшої людини у підлітковому віці, бо саме в цьому віці формуються гендерні якості, які визначають подальший розвиток особистості. Сьогоднішні підлітки живуть в умовах інтенсивної трансформації суспільства, що ускладнює процеси соціалізації.

Постановка проблеми. Відсутність психологічних доробок, присвячених узагальненню досвіду вивчення соціально-психологічних стосунків на основі гендерних ролей у соціально-психологічному просторі підліткових груп.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальний аналіз наукових публікацій з проблеми ідентичності дає можливість інтерпретувати її в руслі фундаментальних теоретико-емпіричних підходів таких зарубіжних авторів як А. Адлер, Р. Дженкінс, Е. Еріксон, Дж. Марсія, С. Московічі, Дж. Тернер, Р. Фогельсон, З. Фрейд, Ю. Хабермас, М. Шеріф, та ін. Різномічне дослідження ідентифікації та ідентичності здійснено також у працях вітчизняних вчених: Н. Антонової, Т. Буякас, Г. Васильченко, В. Васютинського, П. Гнатенка, Т. Говорун, О. Донченко, О. Єрмолаєвої, Н. Іванової, Л. Карамушки, О. Кікінеджи, Н. Кривоконь, В. Москаленко, А. Палія, Т. Титаренко, Т. Яблонської та ін.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Більшість авторів розглядають ідентичність особистості як важливий регулятор поведінки особистості взагалі, тоді як аспекти ідентифікації в конкретній соціальній ситуації (зокрема в умовах трансформації суспільства) не є достатньо розробленою науковою проблемою. Крім того, в майже відсутні психологічні доробки, присвячені узагальненню досвіду вивчення соціально-психологічних стосунків на основі гендерних ролей у соціально-психологічному просторі підліткових груп.

Постановка завдання. Проаналізувати особливості соціально-психологічного простору підліткової групи, а також визначити фактори формування гендерної ідентичності підлітків.

Виклад основного матеріалу. Проаналізовано особливості соціально-психологічного простору підліткової групи однолітків як фактора формування гендерної ідентичності підлітків. З'ясовано, що особливості соціально-психологічного простору підліткової групи визначаються єдністю конкретно-особистісних та соціально-узагальнених цінностей, що існують через співвідношення «я-ми» і виявляються у нормах і артефактах, з якими ідентифікує себе особистість. Показано, що механізми гендерної ідентифікації підлітків забезпечуються завдяки відповідності визначених особливостей соціально-психологічного простору підліткових груп віковим індивідуально-психологічним властивостям та потребам підлітків. Проаналізовано вплив реакції групування на особливості формування гендерної ідентичності. Показано також роль формування гетеросоціальності підлітків у становленні зрілої гендерної ідентичності.

Висновки. Відсутність відповідності між біологічною статтю особистості і її ідентифікацією з гендерною роллю ставить під загрозу адаптованість людини до умов життєдіяльності. Дослідження порушень гендерної ідентичності, особливості і причини цих порушень на підлітковій стадії соціалізації є актуальними для теорії і практики статевоорольової соціалізації.

Ключові слова: гендер; ідентичність; гендерна ідентичність; гендерна ідентифікація; підліткова група; модель гендерної поведінки; маскуліність; фемінність; гетеросоціальність.

V. V. Moskalenko, Doctor of Philosophy, Professor,
K. V. Maksom, Senior Lecturer

ADOLESCENT GROUP AS SOCIAL PSYCHOLOGICAL SPACE OF FORMING GENDER IDENTITY OF PERSONALITY

Urgency of the research. *The problem of gender identity is especially important for a young person in adolescence, since it is precisely at this age that gender qualities are formed which determine the further development of the individual. Today's teens live in an intensive transformation of society, which complicates the processes of socialization.*

Target setting. *The lack of psychological advances on the generalization of the experience of studying socio-psychological relationships based on gender roles in the socio-psychological space of adolescent groups.*

Actual scientific researches and issues analysis. *The conceptual analysis of scientific publications on the problem of identity makes it possible to interpret it in line with the fundamental theoretical and empirical approaches of such foreign authors as A. Adler, R. Jenkins, E. Erickson, J. Marcia, S. Mosocchi, J. Turner, R. Fogelson, Z. Freud, J. Habermas, M. Sherif, and others. A versatile study of identification and identity was also carried out in the works of domestic scientists: N. Antonova, T. Buicas, G. Vasilchenko, V. Vasyutinsky, P. Gnatenko, T. Govorun, O. Donchenko, O. Yermolaeva, N. Ivanova, L. Karamushki, O. Kikinje, N. Krivokon, V. Moskalenko, A. Palia, T. Titarenko, T. Yablonskaya and others.*

Uninvestigated parts of general matters defining. *Most authors consider the identity of an individual as an important regulator of individual behavior in general, while aspects of identification in a particular social situation (in particular, in the context of the transformation of society) are not a sufficiently developed scientific problem. In addition, there are almost no psychological researches devoted to the generalization of the experience of studying socio-psychological relationships based on gender roles in the socio-psychological space of adolescent groups.*

The research objective. *To analyze the peculiarities of the socio-psychological space of the adolescent group and to determine the factors of formation of the gender identity of adolescents.*

The statement of basic materials. *The peculiarities of the socio-psychological space of the adolescent group of peers as a factor in the formation of the gender identity of adolescents are analyzed. It was found out that the features of the socio-psychological space of the adolescent group are determined by the unity of specific-personal and social-generalized values that exist through the relation of "I-we" and are found in the norms and artifacts with which the person identifies himself. It is shown that the mechanisms of gender identification of adolescents are provided at the expense of the compliance of certain features of the socio-psychological space of teenagers with age-specific individual psychological properties and needs of adolescents. The influence of the grouping reaction on the peculiarities of the formation of gender identity is analyzed. The role of formation of heterosociality of adolescents in the formation of mature gender identity is also shown.*

Conclusions. *The lack of accordance between a biological gender of a person and its identification with a gender role endangers human adaptability to living conditions. Studies of violations of gender identity, the peculiarities and causes of these violations in the teenage stage of socialization are relevant for the theory and practice of sex-role socialization.*

Keywords: *gender; identity; gender identity; adolescent group; gender model; masculinity; femininity; heterosociality.*

DOI: 10.25140/2412-1185-2019-1(13)-52-64

Актуальність теми дослідження. Ідентичність в найбільш загальному визначенні – це усвідомлення людиною свого власного «Я» та свого місця в суспільстві, на основі чого вона формує свою свідому поведінку. Усвідомлення того, що людина є чоловіком або жінкою як переживання своєї позиції «Я» по відношенню до певних еталонів статі, характеризується як гендерна ідентичність особистості. Поза неї не може бути повноцінної особистості ні в психологічному, ні в соціальному плані. Ввійти у суспільство індивід може лише за умови

придбання статевої належності, відносячи себе до чоловічої або жіночої статі і намагаючись переконати в цьому оточуючих.

Постановка проблеми. Особливо важливою проблема гендерної ідентичності є стосовно молодшої людини у підлітковому віці, бо саме в цьому віці формуються гендерні якості, які визначають подальший розвиток особистості. Сьогоднішні підлітки живуть в умовах інтенсивної трансформації суспільства. На зміни суспільної ситуації підлітки реагують більшою мірою, ніж інші вікові групи. Всі ці обставини потребують привернення уваги до проблеми формування особистості підлітків, зокрема до аналізу закономірностей формування гендерної ідентичності як процесу, що регулюється соціально-психологічним простором підліткової групи, до якої він належить.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існують численні дослідження гендерної ідентичності у вітчизняній та зарубіжній психології. Концептуальний аналіз наукових публікацій з проблеми ідентичності дає можливість інтерпретувати її в руслі фундаментальних теоретико-емпіричних підходів таких зарубіжних авторів як А. Адлер, Е. Гоффман, Р. Дженкінс, Е. Еріксон, Д. Кемпбелл, М. Кле, Дж. Марсія, Дж. Мід, С. Московічі, Г. Теджфел, Дж. Тернер, Р. Фогельсон, З. Фрейд, Ю. Хабермас, М. Шеріф, та ін. Різномічне дослідження ідентифікації та ідентичності здійснено також у працях вітчизняних вчених: Н. Антонової, М. Боришевського, Т. Буякас, О. Бичко, Г. Васильченко, В. Васютинського, О. Винославської, П. Гнатенка, Т. Говорун, О. Донченко, О. Єрмолаєвої, В. Зликова, Н. Іванової, О. Ічанської, Л. Карамушки, О. Кікінеджи, В. Коростеліної, Н. Кривоконь, Г. Лактіонової, В. Москаленко, В. Павленко, А. Палія, Т. Титаренко, Т. Яблонської, та ін.

Виділення недосліджених раніше частин загальної проблеми. Аналіз літератури показує, що більшість авторів розглядають ідентичність особистості як важливий регулятор поведінки особистості взагалі, тоді як аспекти ідентифікації в конкретній соціальній ситуації (зокрема в умовах трансформації суспільства, його мінливості та невизначеності) не є достатньо розробленою науковою проблемою. Крім того, в літературі майже відсутні психологічні доробки, присвячені узагальненню досвіду вивчення соціально-психологічних стосунків на основі гендерних ролей у соціально-психологічному просторі підліткових груп.

Постановка завдання. Проаналізувати особливості соціально-психологічного простору підліткової групи, а також визначити фактори формування гендерної ідентичності підлітків.

Виклад основного матеріалу. Важливим простором включення підлітка в «світ людини» в процесі його соціалізації є група однолітків. Сукупність норм і уявлень, що лежить в основі дій групи і поділяється її членами, складає групову культуру. Групова культура – це таке соціально-загальне, яке виступає через безпосередній зв'язок з іншими членами групи, тобто через «ми». В цьому «ми» об'єднується як узагальнене, так і конкретно-індивідуальне, бо «ми» – це безпосередня взаємодія індивідів, об'єднання індивідів з іншими, які дотримуються тих самих норм і правил.

Підліткові групи ми розглядаємо як необхідну в підлітковому віці певну систему культурних форм, в результаті засвоєння якої індивід творить свою особистість. Особливістю цього формотворення є те, що воно зумовлює перехід від однієї стадії соціалізації (первинної) до більш зрілої (становленні дорослості). Соціально-психологічний простір підліткової групи вміщує властивості індивідуально-психологічного простору первинної соціалізації, а також більш широкого простору зрілої особистості, тому він є перехідною і проміжною формою між конкретно-індивідуальним та узагальнено – соціальним. Культура в формі співвідношення «я-ми» як єдність соціально-узагальненого і конкретно-особистісного яскраво виявляється у наявності групових артефактів. Артефакти підліткових груп – це символіка, геральди, ритуали, обряди, мовні знаки та інші зовнішні аксесуари, що використовуються членами групи, щоб підкреслити свою належність до групи. Артефакти підліткової групи виступають засобом формування гендерної ідентичності. Видимі (одяг, зачіска, аксесуари) або мовні знаки служать підлітку засобом підкреслення своєї статевої належності, показують, хто він є такий. В цьому виявляється надзвичайно важливе для формування гендерної ідентичності почуття належності до своєї статі. Як свідчать психологічні дослідження, у хлопчиків це почуття є більш виявленим, ніж у дівчат. Прагнення хлопчиків довести свою чоловічу ідентичність проявляється у більшій статевої стереотипності їх поведінки. Агресивність, домінантність і владність, які чітко виявляються у поведінці хлопчиків, відображають потребу хлопчиків виявити більш яскраво риси, які відокремлюють чоловічу статю від жіночої.

Перехідний характер соціокультурної системи формотворень людини підліткової групи однолітків відповідає перехідному характеру індивідуально-психічних властивостей підлітків. На сьогодні є чимало психологічних досліджень щодо основних характеристик психологічного розвитку підлітка, формування його особистісних соціально-психологічних якостей, які детермінуються соціально-психологічними особливостями підліткової групи як особливо важливою формою включення індивіда у «світ людини» в процесі його соціалізації на підлітковій стадії розвитку. Ми ж звернемося до тих психологічних особливостей підлітків, які тісно взаємопов'язані з особливостями формування гендерної ідентичності.

Психологічні особливості підліткового віку у випадках, коли вони є особливо виразними, отримали назву «підліткового комплексу» [1]. Як підкреслюється в багатьох психологічних дослідженнях, сутність «підліткового комплексу» визначає така поведінкова реакція, як реакція групування з однолітками. Саме вона визначає особливості формування гендерної ідентичності підлітків. Міжособистісні стосунки, які складаються в підліткових групах однолітків, сприяють усвідомленню своєї гендерної ролі. За Еріксоном, у підлітковому і юнацькому віці перед людиною стоїть задача зрозуміти себе як певну стать і знайти відчуття близькості з іншою людиною [2; 3]. Невдачі у досягненні цієї цілі можуть викликати плутанину в статевих ролях і замкненість, наслідком чого може статись порушення гендерної ідентичності. Набуття статевої зрілості підлітком приносить з собою нові почуття, відчуття причетності до своєї вікової когорти, визначення свого місця серед однолітків. Тяжіння до згуртування, групування з однолітками властиве для підлітків майже як інстинктивне. Як зауважує Є. Личко [1], прагнення підлітків до групування з однолітками можливо має якісь філогенетичні коріння. У вищих ссавців, які ведуть стадний образ життя, особи «підліткового віку» утворюють окремі групи на периферії стада або навіть відособлюються в окремі тимчасові стада. Мавпи-підлітки реагують депресією на ізоляцію від однолітків, проте ні у малечі, ні у дорослих особів добитись депресії таким шляхом не вдається [4, с. 28]. Підліткові групи проходять через всю історію людства від первісного суспільства і стародавньої Спарти до сучасних хіпі. Як пише А.Є. Личко, «підліткові банди», які розповсюдились у США в кінці 50-х рр. XX ст. – із соціальної точки зору явище більш архаїчне, ніж нове [1, с. 30].

Психологи відмічають, що якщо до 9 років дитина розгортає свої відносини у колі знайомих людей, то в підлітковий період вона прагне розширити коло суспільних відносин, утвердити себе в суспільній діяльності. Групи однолітків набувають суттєвого значення для її членів, коли вони досягають 10-12-річного віку. Як свідчить досвід, життя людини супроводжується потребою у розширенні простору спілкування, яка зумовлена необхідністю зміни моделей засвоєння соціального досвіду на кожній віковій стадії соціалізації. Підліткова група однолітків – це та форма включення індивідів в культуру суспільства, та модель засвоєння соціального досвіду, яка задовольняє потребу підлітків у переорієнтації з одного простору спілкування на іншій. Цей новий простір спілкування, який забезпечується в групі однолітків, сприяє формуванню зрілої, чітко визначеної гендерної ідентичності підлітків.

Роль однолітків в статеворольовій соціалізації велика. По-перше, в середовищі однолітків дитина випробовує себе як представника певної статі, вона, так би мовити, «обкатує» отримані в сім'ї статеворольові стереотипи і корелює їх в самостійному, нерегламентованому дорослими спілкуванні. В групах однолітків статеворольова поведінка стає одним з головних параметрів оцінки дитини, а звернення підліткової компанії перш за все до емоцій, а не до розуму, здійснює сильний виховний вплив. По-друге, з однолітками підліток має можливість обговорювати такі інтимні питання, про які він соромиться говорити з дорослими. Дослідники, які вивчали, як утворюються групи однолітків, виявили, що у відповідних ситуаціях ці групи утворюються швидко. З моменту знайомства дітей в групі починається процес рольової диференціації, з'являються загальні цінності і інтереси, ростуть взаємні очікування і вплив членів групи один на одного, створюються групові традиції. Такий розвиток подій можна вважати майже універсальним. Будь-яка група, що існує впродовж якогось часу, утворює певну систему норм, специфічних уявлень, які поділяються особистостями в цих групах.

В підліткових групах однолітків діти допомагають один одному засвоювати різні фізичні, когнітивні і соціальні навички. Тут діє принцип більшої схильності відповідати прикладові схожого на нас індивіда, ніж несхожого. Наприклад, наслідування поведінці спрацьовує найбільше тоді, коли дитина спостерігає за діями таких самих дітей, як вона сама. Цей принцип

використовується в засобах впливу на людей. Останні повинні нести в собі характеристики схожих властивостей людей, лише в цьому випадку вони можуть формувати певні якості. Вони повинні враховувати також особливості індивіда, ті форми, в яких відображаються їх інтереси. Це використовується в рекламі, яка орієнтується на свідчення середньої людини - з вулиці. Це також підтверджується результатами наукових досліджень. Зокрема було доведено, що діти, які дивились фільм, в якому в спокійних, оптимістичних тонах показується візит дитини до дантиста, змінювали своє ставлення до зубного лікаря головним чином тоді, коли вони були в тому ж самому віці, що і «герой» фільму. Роберт Чалдіні для ілюстрації того, що механізм наслідування «спрацьовує» краще тоді, коли «зразком» виступає індивід того ж самого віку, приводить приклад зі свого особистого життя. Його трирічний син, який довгий час не міг навчитися плавати навіть за допомогою найкращого тренера, опанував плавання на прикладі трирічного хлопчика. «Звичайно, саме *маленький* Томі, а не студент-випускник, зріст якого шість футів і два дюйми, був потрібен Крісу для отримання інформації про те, що він може і що йому слід робити»

У підліткових групах механізм гендерної ідентифікації включається до групового контексту, тобто індивід ідентифікує себе з узагальненим стереотипом поведінкових і особистісних характеристик. Гендерна ідентифікація в підліткових групах виступає механізмом залучення індивіда до системи групових цінностей. Модель гендерної поведінки здебільшого вибирається підлітком не самостійно. Вона диктується своєю групою, до якої належить підліток. Зразками наслідування стають найбільш «яскраві» з товаришів або кумири молодіжної моди. Хлопчики, які поводяться агресивно, можуть спочатку просто наслідувати героям телепередач, які вони бачили, а потім починають наслідувати один одному. Вони продовжують реагувати і відповідати на реакції, відповідаючи зразку, який утворюється як груповий. Цей зразок підтримує і розширює групові стосунки. Таку взаємодію іноді називають соціальною реципрокністю. Оскільки йдеться про засвоєння зразків поведінки, вироблених групою, то проблема гендерної ідентифікації підлітків стає тісно пов'язаною з конформністю та формами групових відносин загалом. Відповідність групі набуває виключно великого значення для підлітка, який тепер може виявляти істинно релігійне поклоніння перед прийнятими групою правилами і нормами. Тиск з боку однолітків набуває для дитини неподоланості. Ці суворі настановлення стосовно правил, конформності і статевої сегрегації стають звичайними для взаємодіяльності дітей на початку раннього підліткового віку і не пом'якшуються до кінця підліткового – початку юнацького періоду.

Прагнення відповідати стандартам групи однолітків може бути нормальною, природною і навіть бажаною формою поведінки. Але іноді діти занадто прагнуть відповідати груповим нормам, навіть коли вимоги групи не можна вважати корисними ні для конкретної дитини, ні для самої групи, ні для оточуючих. Цим напевно можна пояснити той відомий факт, що більшість правопорушень у підлітків відбувається в групі. В закритих закладах для підлітків (інтернатах) реакція групування виявляється з особливою силою і може бути причиною серйозних порушень режиму. В цих умовах реакція групування може стати головним регулятором поведінки підлітка [5, с. 60]. Встановлено, що коли під тиском однолітків потрібно скоїти антисоціальні вчинки, хлопчики підкорюються такому тиску частіше, ніж дівчата. Конформність має особливо велике значення у ранньому підлітковому віці, коли діти виходять з-під постійної опіки сім'ї. В цьому віці діти відчувають сильну потребу належати якомусь співтовариству і відчувати себе прийнятим до нього на рівних підставах з іншими.

Підлітки належать до групи, яку соціологи називають маргінальною, тобто до міжкультурної, або такої, що перебуває на межі домінуючої культури, групи, члени якої виявляють підвищену потребу у відповідності. Під впливом фізіологічного дозрівання у підлітка в структуру нових соціальних ролей входить необхідність ідентифікації з певною статтю. Всі хлопчики і дівчатка оцінюють свої ознаки мужності і жіночності. Потреба впевненості в нормальності свого розвитку набуває сили домінуючої ідеї. В результаті цього загострюється інтерес до своєї зовнішності. На ранніх етапах цей інтерес зосереджується скоріше на формуванні відповідного тілесного образу, ніж на еротичних почуттях або їх вираженні. В підлітковому віці діти починають розуміти, що існують різні типи людського тіла і різні його ідеали, у них формується досить чітке уявлення про тип свого тіла, його пропорції, гнучкість. Отже, в період росту статевої зрілості з'являється занадто сильна зацікавленість своїми фізичними даними, яка стає характерною особливістю підліткового віку. Інтерес до питань статі у підлітків зосереджено на змінах власного тіла. Підлітки можуть виявляти крайню нетерпимість до будь-яких відхилень, наприклад, до

відхилень зовнішнього вигляду від ідеалу (надлишкової повноти або худоби), або до занадто раннього або пізнього визрівання. Засоби масової інформації спекулюють на тенденції тінейджерів до нетерпимості, рекламуючи стереотипні образи привабливих і життєрадісних юнаків та юнок, які проходять цей складний період життя без таких неприємностей, як прищі, ортодонтичні пластини, незграбність або проблеми з вагою. Оскільки багато підлітків є виключно чуттєвими до свого зовнішнього вигляду і годинами розглядають себе у дзеркалі, невідповідність меж їх власного, далекого від досконалості, вигляду і сяючим ідеалом, який пропонують засоби масової інформації, часто є причиною тривоги і невпевненості. Як свідчить дослідження, більша занепокоєність своїм зовнішнім виглядом спостерігається у молодших підлітків, у старших вона менша. Занепокоєність підлітків своїм зовнішнім виглядом тісно пов'язана із гендерною ідентичністю. Від того, як складається знання підлітка про себе, як формується переживання свого «Я» залежить формування статевої ідентичності зокрема, а також багато з його майбутнього відношення до себе, до оточуючих людей різної статі і взагалі до світу в цілому. Занепокоєність підлітків своїм зовнішнім виглядом широко вивчалась. Хлопчики занепокоєні, головним чином, фізичною силою, дівчаток же хвилює в першу чергу привабливість обличчя, стрункість, вага тіла. Ці відмінності викликані в першу чергу соціальними схваленнями. Проведене нами опитування учнів київських шкіл підліткового віку показало, що як хлопчики, так і дівчатка, характеризуючи риси маскулітності і фемінності, перш за все акцентують увагу на зовнішніх даних. Всі вони (100% опитуваних) вважають привабливість обов'язковою рисою сучасної жінки, називаючи такі риси, як струнка постать, гарне обличчя, а для сучасного чоловіка – фізична сила, високий зріст, мужні риси обличчя тощо. Як показало опитування, ступінь задоволеності своїми зовнішніми даними у дівчаток нижча, ніж у хлопчиків. Ревниве ставлення до своєї зовнішності – добра підстава для того, щоб привити підліткам засоби її поліпшення (деякі гігієнічні навички, заняття спортом). Питання про ставлення школяра до своєї зовнішності є дуже важливим на практиці. Закріплення знань про своє тіло, зовнішність, організм в цілому тісно пов'язано у підлітка з формуванням таких важливих особистісних якостей, як впевненість в собі, життєлюбство, а також таких негативних якостей як замкненість, індивідуалізм. Враховуючи таку особливість підліткового віку як занепокоєність своїм зовнішнім виглядом, статево виховання підлітків повинно ґрунтуватись на становленні суб'єктивно значущого статевого зовнішнього образу Я. Підлітка необхідно навчити прийняти свій фізичний вигляд і зміни, що відбулися в його організмі, а також навчити турбуватись про своє тіло. Від самооцінки реальних досягнень і ефективності володіння своїм тілом в таких видах діяльності, як фізкультура і спорт, відпочинок і розваги, робота і повсякденні справи, залежить задоволеність чи незадоволеність собою як чоловіком чи жінкою. Саме завдяки формуванню гендерної ідентичності через сприйняття своєї зовнішності у хлопчиків і дівчаток формується стійке відчуття своєї цінності як чоловіка чи жінки. Протягом життя основні фундаментальні тенденції статевої ідентичності, набуті у дитячі роки, зберігаються, не дивлячись на те, що вони підвладні змінам.

Велике значення у формуванні гендерної ідентичності має становлення гетеросоціальності. Гетеросоціальність – це властивості особистості, на основі яких можливо задовольняти потребу в інтимному спілкуванні осіб обох статей. Набуття гетеросоціальності – це основна задача, яка вирішується в процесі формування гендерної ідентичності на підлітковій стадії статеворольової соціалізації. Вирішенню цієї задачі сприяє специфіка форми спілкування в підліткових групах однолітків, яка полягає, перш за все в тому, що групи однолітків є дуже важливим для підлітків джерелом інформації з питань статі, яке не можуть замінити ні засоби масової інформації, ні навіть батьки. В наукових дослідженнях відмічається, що батьки є важливим джерелом передачі цінностей і настанов і впливають на становлення і поведінку підлітків, особливо в якості прикладу. Але з точки зору формального статевого виховання більшість батьків не справляються із своєю роллю. Філіп Райс пояснює це декількома причинами [5, с.293, 294]. По-перше, деякі батьки соромляться обговорювати ці теми або роблять це негативними способами. Деякі підлітки також соромляться говорити на ці теми, особливо з батьками. По-друге, батькам важко подолати бар'єр інцесту між собою і підлітками. Будь-яке вербальне згадування про секс стає мало не символічним інцестом. По-третє, деякі батьки самі погано інформовані і не знають, як пояснити дітям сексуальність. По-четверте, деякі батьки бояться, що наявність знань приведе до сексуальних експериментів; вони нічого не розказують дітям, тому що хочуть зберегти їх

невинність. Доречно відмітити, що не існує даних, які вказували б на те, що сексуальні знання самі по собі сприяють сексуальному експериментуванню. Проте існує безліч доказів, що неосвіченість призводить до біди. По-п'яте, деякі батьки говорять дуже мало про сексуальний розвиток людини і роблять це дуже пізно. Спеціалісти стверджують, що пояснювати основні фізіологічні факти, які стосуються питань репродукції, потрібно ще до пубертатного періоду. По-шосте, деякі батьки надають вдома негативний приклад. Мають значення не тільки слова, що вимовляються, а й їх власний спосіб життя і приклад.

В молодшому підлітковому віці групи однолітків майже завжди складаються з представників однієї статі, і для кожної статі характерні свої інтереси, вид занять і форми взаємодії. В молодшому підлітковому віці домінує потреба в гомонізації (тяжіння до утворення однорідних за статтю груп), яка реалізується в одностатевих групах. Дружба з дітьми тієї ж статі – дуже важлива фаза розвитку гендерної ідентичності. В передпідлітковий період такі стосунки відіграють велику роль у формуванні особистості юної людини і наступних гетеросексуальних контактах. Здружившись з однолітком тієї ж самої статі, дитина цього віку розширює уявлення про своє «Я» і самостверджується. В одностатевих групах успішно реалізується «друга статева примірка», яка досягається через заняття та форми ігрової діяльності, притаманні жіночій чи чоловічій статі.

Одночасно з посиленням стосунків між представниками однієї статі, у підлітків починають виявлятися дружні стосунки між представниками протилежної статі. Поступово вони починають цікавитись не тільки власним розвитком, але й розвитком інших. Перед ними виникає все більше питань, які стосуються розвитку представників протилежної статі, пов'язаних із статевою зрілістю, змінами, які з ними відбуваються. Фізична привабливість відіграє значну роль у перших контактах між статями, і викликає занепокоєність підлітків своєю зовнішністю та чуттєвістю до її оцінки іншими. Це пов'язано з тим, що в підлітковому віці відбувається формування стійкого образу «Я», визначення свого місця в житті і внутрішньої позиції, поява почуття своєї неповторності і індивідуальності.

Велику роль у формуванні нових і більш зрілих стосунків з однолітками обох статей психологи відводять побаченням як певному рівню гетеросексуальної дружби. Американський психолог Брюс Роско і його колеги провели опитування серед підлітків з метою виявлення настановлень у відношенні до побачень з протилежною статтю. На основі цих досліджень вони виділили сім функцій, які виражають сутність побачень у отрочстві та юності: розвага – можливість розважатись, повеселитись із однолітками протилежної статі; соціалізація – можливість для представників протилежної статі пізнати один одного і сформувати потрібні способи взаємодії; статус – можливість підняти свій статус в групі однолітків, з'явившись серед них з достойним «хлопцем» або бажаною «подругою»; вибір шлюбного партнера – можливість зав'язати стосунки з представниками іншої статі з метою вибору подружжя; секс – можливість набути сексуального досвіду і отримати сексуальне задоволення; товариські стосунки – можливість отримати друга протилежної статі, з яким можна спілкуватись і вести загальні справи; інтимність – можливість встановити тісні, багатозначущі стосунки з людиною протилежної статі. Роско і його колеги виявили, що представники молодшої вікової групи підлітків ставляться до побачень як до засобу отримання термінової втіхи; вони вважають розваги і підвищення статусу важливими мотивами для призначення побачень, шукають побачень з тими, хто фізично привабливий, гарно вдягається і подобається іншим. Представники старшої вікової групи ставляться до побачень більш серйозно. Їх менше цікавить зовнішність і більше цікавлять особистісні якості та плани на майбутнє. Важливими мотивами побачень вони вважають товариські стосунки і вибір шлюбного партнера. В обох вікових групах відмічаються такі відмінності: юнки вважають інтимність більш важливою, ніж секс, в той час як для юнаків сексуальні стосунки більш важливі, ніж інтимність.

Формування гетеросоціальності, встановлення близькості з представниками іншої статі є однією з головних задач старшого підліткового періоду. Невдача у зав'язуванні близьких стосунків з представниками протилежної статі може стати причиною сильної тривоги і низької самооцінки. Для деяких підлітків великі труднощі складає необхідність зав'язати знайомство і налагодити невимушені стосунки з людиною протилежної статі. Ф.Райс [5, с. 355] наводить типові питання, які бентежать підлітка, що має потребу у встановленні нових для нього зв'язків: «Як почати розмову з дівчиною? Що робити, якщо не вистачає рішучості запросити дівчину на

побачення? Як привернути до себе увагу протилежної статі? Чи очікує дівчина, щоб юнак зізнався в тому, що вона йому подобається? Чому ми так ніяковіємо, коли зустрічаємось з незнайомими хлопцями? Чи варто бентежитись з приводу того, що не вдалося відразу ж домовитись про побачення? Як привабити хлопця і сподобатись йому? Чому хлопці так не люблять, коли їх з кимось знайомлять?». Разом із статевою зрілістю приходить краще розуміння протилежної статі, зникає почуття неприязні по відношенню до неї, встановлюються позитивні емоційні контакти. Найкращі умови для формування таких почуттів створюються у підліткових групах однолітків.

Питання про ефективність статевого виховання підлітків в залежності від статевого складу групи і досі залишається дискусійним, існують дослідження, з яких можна зробити неоднозначний висновок з цього питання. Так, наприклад, перевірялась ефективність вирішення сумісних задач в одностатевих і різностатевих підліткових групах однолітків. В одностатевих групах діти з більшим бажанням підходили до роботи, і не було виявлено конфліктів між ними

[5, с. 60]. В різностатевих групах негативні стосунки між дітьми були очевидними і більш вираженими у хлопців, ніж у дівчат. З усіх хлопців 66,8% заявили про своє небажання працювати з дівчатами, з усіх дівчат – 56,6%. У змішаних групах теж виникала суперечка: хлопці прагнули підкорити собі дівчат і ставились до них зверхньо. Це за результатами дослідження молодшої підліткової групи (13–14 років). Проте в старшій підлітковій групі (15–16 років) були виявлені інші результати, які свідчили на користь ефективності вирішення задач в умовах сумісної діяльності. Зокрема, виявлено, що уже у 16 років підлітки в різностатевих групах показують значно більше позитивного у стосунках один до одного, знижується внутрішньогрупова конфліктність.

Отже, можна зробити висновок, що формування гендерної ідентичності у молодших підлітків відбувається більш успішно в одностатевих групах. В старшому підлітковому віці, коли потрібно сформувати гетеросоціальність особистості, формування гендерної ідентичності здійснюється більш успішно в різностатевих групах однолітків. Підмічено, що чим старше стають підлітки, тим частіше компанія стає статовозмішаною. Цей тип взаємин – перший крок у науці того, як будувати стосунки з протилежною статтю. В цей період підлітки накопичують інформацію і досвід для формування базових настановлень стосовно статевої ролі і сексуальної поведінки, не відчувачи при цьому необхідності у занадто тісних стосунках з протилежною статтю. Підкреслимо, що взаємодія з протилежною статтю відбувається всередині підліткових груп. Багато 14-15-річних дітей віддають перевагу дружбі хлопчика з дівчиною всередині групи більш близьким стосункам у ситуації побачення. Це дуже важливо для підлітків в період формування гендерної ідентичності, який Дж. Марсія назвав періодом розмитості ідентичності, коли підліток перебуває на шляху пошуку, експериментування, накопичення інформації, досвіду. Всередині підліткової групи легко можуть створюватись такі міжособистісні стосунки, за яких не придушується статевої потяг як такий (його не потрібно придушувати), а навпаки, підліткові прививаються педагогічно допустимі способи його задоволення. Щодо останнього, то слід мати на увазі, що на стадії підліткового віку процес статевого визрівання є інтеграцією різних процесів, серед яких мають значення такі, як процеси підготовчого характеру, формування власної репродуктивної функції, а також розвиток особистості і громадянське визрівання людини. Як відмічають дослідники, остаточне становлення особистості і чисто репродуктивних здібностей організму відбувається у 20-25 років. Особливості ж власне статевого визрівання (пубертатний період) виявляються в тому, що в цей час (11-15 років) визрівання відбувається з найбільшою інтенсивністю і в основному завершується. Подальше відбувається лише остаточне удосконалення того, що вже було достатньо сформовано. Як відмічають Д. В. Колесов і Н. Б. Сельверова [6, с. 169], афферентний і ефферентний механізми функційної статевої системи визрівають раніше, ніж центральний апарат, не говорячи вже про такий його відділ, який об'єднує елементи психологічного плану, включає настановлення особистості на репродуктивні питання, робить можливим процес соціального гальмування виявлень статевої потягу. Елементи сексуальної системи визрівають достатньо повно раніше, ніж відбувається їх об'єднання в єдину систему. В цьому виявляються її суттєві відмінності від інших фізіологічних систем, для яких характерним є те, що вони визрівають поступово, функціонуючи уже з моменту народження. Сексуальна система визріває спочатку у вигляді деякої кількості елементів, не об'єднаних ще в єдине ціле, причому це визрівання на

відміну від інших систем передбачає формування й удосконалення таких механізмів, як гальмування, репродуктивне настановлення особистості.

У зв'язку з формуванням настановлень особистості з приводу сексуальних питань виникає питання про інформацію з сексуальних питань, яка потрібна дитині, про міру цієї інформації, про те, яка інформація і в якому віці буде корисною для дитини в плані її нормального статевого розвитку. З цього приводу є різні точки зору. Ми вважаємо, що неможливо допускати передчасну інформацію дитини з сексуальних питань. Батьки і вихователі повинні бути дуже обережними стосовно вразливої психіки дитини, на яку плететься засобами масової інформації потік нерозбірливої всячини. Про сексуальну революцію написано дуже багато, і вона має свої позитивні моменти. Дослідження реєструють збільшення сексуальної свободи, особливо для дівчат, і той факт, що сучасне суспільство допускає плюралізм поглядів на сексуальну мораль. Зараз ми здатні виявляти терпимість і приймати не один стандарт сексуальної поведінки, а безліч. Як правило, сучасні підлітки – прихильники індивідуальної етики, тобто вважають, що кожна людина повинна сама вибирати для себе правила поведінки. Однак ці зміни викликали і деякі проблеми. У сучасній молоді такі ж самі сексуальні імпульси і потяги, як й у їх попередників, але різниця в тому, що ці потяги постійно стимулюються засобами масової інформації, а правила управління ними або їх вираження визначені менш чітко. Не дивлячись на чисельність літератури з питань статі, багато підлітків недостатньо інформовані або мають спотворені, викривлені уявлення про свою сексуальність, а тому відчувається потреба в позитивних програмах статевого виховання. Ці програми повинні враховувати потреби підлітків до групування з однолітками. Існує чималий досвід статоворольового виховання дівчат-підлітків і хлопців-підлітків в одностатевих і різностатевих підліткових групах скаутського типу, який свідчить про те, що міжстатеві стосунки всередині простору підліткових груп є важливим фактором формування здорової гендерної ідентичності особистості.

Психологи, які займаються проблемами формування гендерної ідентичності, прагнуть створити таку модель її формування, яку можна було б використати в статевому вихованні індивіда. В цьому плані являють інтерес роботи Джеймса Марсія, в моделі формування гендерної ідентичності якого, можна побачити, що зріла ідентичність, яка визначається перш за все сформованою гетеросоціальністю, спирається на життєвий досвід спілкування підлітків з однолітками. Не пройшовши певного життєвого шляху пошуків, експериментування, тобто не маючи того багатогранного життєвого досвіду, яким визначається реальне життя підлітка, неможливо сформувати зрілу гендерну ідентичність. Як свідчать дослідження, лише деякі учні досягають зрілої ідентичності до моменту закінчення школи. Проживання вдома, обмежений досвід не сприяють її придбанню. Статуси гендерної ідентичності не завжди змінюють один одного у відповідності з описаною Дж. Марсія послідовністю. Така послідовність допускає декілька варіантів відхилення. По-перше, значна кількість індивідів вступає в період юності в статусі розмитої ідентичності, деякі з них так в ньому і залишаються. По-друге, деякі молоді люди взагалі не проходять статусу мораторію і не досягають зрілої ідентичності. По-третє, іноді ті люди, що досягли зрілої ідентичності, регресують і повертаються до більш низьких статусів. Індивіди можуть проходити через деякі етапи розвитку ідентичності більше одного разу в житті. Людина, яка в певний період уже досягла ідентичності, може потім знову пройти через етап мораторію або передчасної ідентичності.

Деякі вчені, зокрема Джоссельсон, використовували методи дослідження ідентичності Марсія для розробки теоретичної моделі формування ідентичності у жінок. З цією метою Джоссельсон провів перше інтерв'ю із старшокурсниками колежу на початку 70-х рр. XX ст. і, прослідкувавши за їх долями, здійснив друге інтерв'ю у 1980 році. Біля однієї чверті жінок з вибірки вибрали традиційний статус, який Еріксон колись назвав універсальною моделлю розвитку жіночої ідентичності. Це передчасна ідентифікація, за якою жінки часто визначають свою ідентичність шляхом успішного пошуку супутника життя. В цілому у них були високі показники психічного здоров'я, але спостерігалось мало ознак особистісного самовизначення. Жінки зі статусом ідентичності на основі досягнень свідомо перевіряли свою ідентичність, демонстрували гнучкість в інтеграції потреб встановлення близьких взаємин у самоствердженні; вони самі визначали свій життєвий шлях. Для них їх особистісні досягнення і професійна діяльність частіше ставали засобом вираження цінностей, які сформувались в контексті відносин підтримки. Жінки на етапі мораторію відмовлялись від традиційних безпечних стосунків, щоб випробувати експериментальні

ідентичності в нетипових ролях, але при цьому вони відчували великі труднощі у вирішенні проблем ідентичності. Після тридцяти років жінки зі статусом мораторію часто самостійно вибирали статус ідентичності, пов'язаний із досягненнями, але вони часто повертались у статус розмитої ідентичності або передчасної ідентифікації. Жінки, які виявили якості, що є характерними для дострокової ідентифікації або статусу досягнень, демонстрували більш високі рівні психічного здоров'я, ніж жінки, які знаходились на етапі статусу мораторію або розмитої ідентичності. Напевно, тиск сім'ї і суспільства заважав жінкам довго експериментувати і досліджувати різні варіанти ідентичності: якщо до закінчення спеціального навчального закладу ідентичність не була досягнутою, то жінки зазнавали сильного тиску, який спонукав їх повернутись до безпечної і надійного дитячого досвіду. Вибір, саморефлексія, соціальні очікування, конфлікти, ізоляція і амбівалентність, які пов'язані із вибором нетрадиційних ролей, дорого обходяться жінкам. Як показують дослідження процесів формування гендерної ідентичності, ступінь стійкості цього відчуття може бути неоднаковою і строки його остаточного формування також можуть бути різними, незважаючи на те, що відчуття статевої належності як один з основних стрижнів особистості у своїй нормі є досить стійкою якістю [7].

Проблема формування гендерної ідентичності має багато аспектів, зокрема такий, що пов'язаний з особливостями статі особистості. Виявилось, наприклад, що шляхи формування ідентичності у жінок і чоловіків неоднакові. Так, у жінок виявляється тенденція до самовизначення завдяки встановленню взаємин з іншими людьми, тоді як представники сильної статі дотримуються «традиційно чоловічих» шляхів самовизначення через своє професійне «Я». Отже, розвиток ідентичності у жінок відбувається інакше, ніж у чоловіків. Для жінок питанням першочергової важливості є емоційна близькість з іншими людьми, а для чоловіків цей фактор не набуває такого значення.

Важливим аспектом проблеми формування гендерної ідентичності є відповідність між біологічною статтю особистості і її ідентифікацією з гендерною роллю. Відсутність такої відповідності ставить під загрозу адаптованість людини до умов життєдіяльності. Дослідження порушень гендерної ідентичності, особливості і причини цих порушень на підлітковій стадії соціалізації є актуальними для теорії і практики статевої соціалізації. Як показує практика, діти з відхиленнями у статевої поведінці мають чимало проблем у стосунках з однолітками, а в майбутньому – у створенні власної сім'ї. Фемінні чоловіки та маскулітні жінки не здатні ефективно виконувати статевоповіднесені ролі.

Причини порушень гендерної ідентичності можуть бути різними. Маскулінізація поведінки дівчат, наприклад, може співпасти з емансипаційними настановленнями жінок і навіть заохочуватись. Часто в цьому приймають участь засоби масової інформації, які акцентують увагу на досягненнях жінок у традиційно чоловічих видах праці або спорту на шкоду жіночості, материнству та ін. Однією з причин порушень гендерної ідентичності в підлітковому віці може бути порушення ідентифікації з образом батьків, в результаті засвоєння дітьми дисгармонійних, потенційно конфліктних настановлень маскулітності-фемінності, що утворилися як відбиття дисгармонійних стосунків між подружжям в сім'ї. Наприклад, психологи виявили, що владний, домінуючий контроль батька призводить до негативізації образу «Я» у хлопців. Підґрунтям порушення ідентифікації з образом батьків може бути сучасна ситуація, що склалася у сфері взаємин між поколіннями, яка визначається розривом зв'язків у професійній діяльності між «дітьми» і «батьками». Справа в тому, що в традиційній багатодітній селянській сім'ї діти змалку втягувались в працю батьків, в якій мати та батько були їх наставниками. Дівчинка формувала ідеал жінки на зразок матері, а хлопчик – ідеал чоловіка – на зразок батька. В сучасному урбанізованому суспільстві діти рідко бачать своїх батьків в їх професійній діяльності і складають враження про них, виходячи з їх поведінки у побуті, де образ батьків не є дуже привабливим. Розрив між поколіннями у сфері професійної діяльності – досить несприятливий фактор статевої соціалізації, який особливо впливає на виховання хлопчиків, бо у зв'язку з фемінізацією школи, вони і в школі не мають можливості знайти той образ учителя, на основі якого формувався б ідеал чоловіка. Таким ідеалом часто стає лідер на вулиці, який не завжди відповідає поведінці, що схвалюється нормами культури суспільства.

Виникнення порушень гендерної ідентичності у підлітків може бути пов'язано також з помилками батьків в сфері соціально-статевого контролю за поведінкою дітей. Соціально-статевий контроль має особливе значення в процесі соціалізації особистості. Він виявляється в

різних формах (в залежності від ціннісних орієнтацій мікросередовища) обмеження спілкування хлопців і дівчат, особливо спілкування дівчат з хлопцями. Обмеження спілкування хлопців і дівчат, яке здійснює сім'я, пов'язане з певними етнопсихологічними факторами, витоки яких можна знайти у звичаях, традиціях. Засобами соціально-статевого контролю є суспільна думка і соціальні санкції. Суспільна думка мікросередовища оцінює вчинки в сфері сімейно-побутових традицій в категоріях моральної свідомості. Це виявляється в життєвських поняттях про «добročесність», «невинність», «гідність», «честь» і проявляється в спонтанних реакціях мікросередовища (сусідів, близьких людей, членів групи, дорослих членів сім'ї). Реакція мікросередовища як неформальна позитивна або негативна соціальна санкція, є одним із основних засобів соціального контролю. Можна виділити два типи реакції мікросередовища на вчинки індивідів: 1) мікросередовище доводить своє ставлення безпосередньо до відома самих хлопців і дівчат; 2) мікросередовище висловлює своє відношення до позиції дорослих (батька і матері, діда і бабусі) в формі поради, попередження, догани, зневаги, заочного осуду, недобррозичливих пліток тощо. Ставлення батьків і дітей до реакції мікросередовища виявляється у таких формах: а) вони приймають певний стереотип поведінки у відповідності з традиціями; б) вони такого стереотипу поведінки внутрішньо не сприймають, а лише зовнішньо, формально, дотримуються традиції під впливом соціальної думки; в) вони виступають проти консервативних традицій, протиставляючи себе безпосередньо ситуації. В психологічних дослідженнях було визначено межі віку, з якого здійснюється соціально-статевий контроль [5, с. 47, 56]. Показано, що на дівчат він розповсюджується з більш раннього віку (з 11-14 років), на хлопців – з 15-16 років. Стосовно дівчат такий контроль має більш активний характер. В цих випадках сім'я обмежує взаємини між хлопцями і дівчатами (частіше шляхом впливу, як правило, саме на дівчат). Як бачимо, соціально-статевий контроль розповсюджується в основному на дітей підліткового віку – дуже психічно вразливого. Саме тому помилки в практиці застосування засобів соціально-статевого контролю можуть мати непередбачувані негативні наслідки для дітей в статеворольовому вихованні. Однією з помилок в практиці виховання у цьому питанні є підхід до дружби дівчаток з хлопчиками з підозрою, поприканням, залякуванням, погрозою, таємним читанням листів дітей. Все це створює умови інтердиктивного спілкування, яке в підлітковому віці, як правило, має своїм наслідком «ефект бумерангу».

Якщо молодші діти оцінюють ситуацію міжстатевого спілкування так само, як їхні батьки, погоджуються з ними, пристосовуються, то, починаючи з 13–14 років, в уявленні і розумінні міжстатевих взаємин у підлітків відбуваються зміни. Змінюються критерії оцінок, а також негативне ставлення підлітка до дружби хлопця і дівчини. Дитина також усвідомлює, що критерії оцінок не співпадають з критеріями оцінок дорослих. На цьому ґрунті формується особлива стратегія і тактика поведінки дітей «маскувального» характеру, які враховують реакцію батьків і учителів. У старших підлітків формується певна внутрішня позиція по відношенню до реакції дорослих. Реальні конфліктні ситуації між підлітком і його батьками складаються саме на цьому етапі. Підліток чинить опір не лише внутрішньо, але й зовнішньо. Конфлікти між батьками і дітьми, що створюються на цьому ґрунті, можуть спричинити деформації в сфері статеворольового виховання. Позитивний вплив батьків на процес статеворольової соціалізації дітей може здійснюватись лише за умови встановлення високого рівня довіри взаємин дітей і батьків, їх взаємної інформованості, на основі чого формується взаємна зацікавленість, яка ґрунтується на співпереживанні, підтримці, доброзичливості, делікатності.

Можливість порушення гендерної ідентичності закладена в самій динамічності сучасного соціуму, за змінами якого можуть не встигати адаптивні механізми статеворольової соціалізації. Соціальний прогрес, демократизація стосунків між статями, стирання меж між «чоловічими» і «жіночими» професіями нівелюють багато відмінностей, які здавались раніше природними, змінюють також нормативні уявлення про чоловічі і жіночі ролі. Статеворольові стандарти, які були характерними для традиційного суспільства, вже не є ідеальною моделлю для сучасних чоловіків і жінок. В сучасному суспільстві для хлопців чоловіча модель є менш виразною: повсюдна фемінізація виховання в сім'ї і в школі не дає їм наочних конструктивних чоловічих моделей. Проте у хлопців є сильна мотивація оволодіння цією роллю (в нашій маскулінно орієнтованій культурі чоловіча роль оцінюється вище за жіночу). Дівчата мають більш доступну модель, проте немає сильної мотивації їй наслідувати. Ці зміни відбуваються досить швидко і викликають у людей адаптивне напруження, яке супроводжується психологічним

дискомфортом. Наприклад, виховання дівчинки, яке ґрунтується на традиційному розумінні жіночності, може зробити її поганою матір'ю – пасивною, безпомічною і залежною. Ще О.Вейнінгер відмічав, що відхилення від статевого розвитку, це не тільки сексопатологічна, медична, але й по суті педагогічна проблема [8, с. 157-159]. Одним із важливих положень для статевого виховання є думка про те, що відчуття статевої належності і є стрижнем формування цілісної особистості. Звідси випливає, що для нормального формування особистості необхідно укріплювати цей елемент статевого розвитку, сприяти його наповненню соціально цінним змістом, формувати у кожної дитини поняття справжнього чоловіка і жінки і прививати прагнення до обов'язкової відповідності цьому поняттю.

Висновки. 1. Встановлено, що у підліткових групах механізм гендерної ідентифікації включається до групового контексту. В зв'язку з цим проаналізовано особливості соціально-психологічного простору підліткових груп, які диктують підлітку модель гендерної поведінки. Визначено, що соціально-психологічний простір підліткової групи характеризується сполученням індивідуально-психологічних та узагальнено-соціальних цінностей, механізмом залучення до яких виступає гендерна ідентифікація. Це визначає соціально-психологічний простір підліткової групи як перехідну і проміжну форму між конкретно-індивідуальним первинної соціалізації та узагальнено-соціальним зрілості в процесі формування ідентичності особистості. Єдність конкретно-особистісного і соціально-узагальненого у просторі підліткової групи існує через співвідношення «я-ми» і виявляється у певних нормах та артефактах, з якими ідентифікує себе індивід.

2. З'ясовано, що механізми гендерної ідентифікації підлітків забезпечуються завдяки відповідності визначених особливостей соціально-психологічного простору підліткових груп віковим індивідуально-психологічним властивостям та потребам підлітків. В зв'язку з цим проаналізовано вплив «підліткового комплексу» на процес формування гендерної ідентичності підлітків. Доведено, що особливості формування гендерної ідентичності підлітків визначає така поведінкова реакція, як реакція групування з однолітками, яка визначає сутність «підліткового комплексу».

3. Встановлено, що реакція групування виявляється, по-перше в тому, що відповідність групі набуває виключно великого значення для підлітка, який тепер може виявляти істинно релігійне поклоніння перед прийнятими групою правилами і нормами. Тиск з боку однолітків набуває для дитини неподоланості. Проблема гендерної ідентифікації підлітків стає тісно пов'язаною з конформністю та формами групових відносин загалом. По-друге, в групах однолітків статеворольова поведінка стає одним з головних параметрів оцінки дитини, а звернення підліткової спільноти перш за все до емоцій, а не до розуму, здійснює сильний виховний вплив. В наслідуванні стереотипній поведінці діє принцип більшої схильності відповідати прикладові схожого на нас індивіда, ніж несхожого. Модель гендерної поведінки здебільшого вибирається підлітком не самостійно. Вона диктується своєю групою, до якої належить підліток. Індивід ідентифікує себе з узагальненим стереотипом поведінкових і особистісних характеристик.

4. Велике значення у формуванні гендерної ідентичності має становлення гетеросоціальності. Гетеросоціальність – це властивості особистості, на основі яких можливо задовольняти потребу в інтимному спілкуванні осіб обох статей. Набуття гетеросоціальності – це основна задача, яка вирішується в процесі формування гендерної ідентичності на підлітковій стадії статеворольової соціалізації. Вирішенню цієї задачі сприяє специфіка форми спілкування в підліткових групах однолітків, яка полягає, перш за все в тому, що групи однолітків є дуже важливим для підлітків джерелом інформації з питань статі, яке не можуть замінити ні засоби масової інформації, ні навіть батьки.

5. Важливим аспектом проблеми формування гендерної ідентичності є відповідність між біологічною статтю особистості і її ідентифікацією з гендерною роллю. Відсутність такої відповідності ставить під загрозу адаптованість людини до умов життєдіяльності. Дослідження порушень гендерної ідентичності, особливості і причини цих порушень на підлітковій стадії соціалізації є актуальними для теорії і практики статеворольової соціалізації. Як показує практика, діти з відхиленнями у статеворольовій поведінці мають чимало проблем у стосунках з однолітками, а в майбутньому – у створенні власної сім'ї. Фемінінні чоловіки та маскулінні жінки не здатні ефективно виконувати статевоповіднесені ролі.

Подальші перспективи дослідження вбачаються у з'ясуванні особливостей соціально-психологічних механізмів гендерної ідентифікації підлітків у соціально-психологічному просторі підліткової групи.

Література

1. Личко, А. Е. Психопатии в акцентуации характера у подростков / А. Е. Личко – Издательство ИОИ, 2016. - 336 с.
2. Эриксон, Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон [пер. с англ., общ. ред и предисловие Толстых А. В.]. - М. : «Прогресс» 1996 – 344 с.
3. Эриксон, Э. Детство и общество / Э. Эриксон - СПб. Лепато АСТ, Фонд «Университетская книга». 1996. – 592 с.
4. Каган, В. Е. Семейные и полоролевые установки у подростков / В. Е.Каган // Вопросы психологии. - 1987. - № 2. - С. 44-52.
5. Райс, Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс. – СПб, 2010. - 816 с.
6. Колесов, Д. В. Физиолого-педагогические аспекты полового созревания. / Д. В. Колесов, Н. Б. Сельверова. – М. : Педагогика, 1978. - 224 с.
7. Москаленко, В. В. Діалектика ідентифікації та ідентичності в процесі самоідентифікації особистості / В. В. Москаленко, Т. А. Зеленська // Соціальна психологія. – 2011. - № 2. - С.3-18.
8. Вейнинггер, О. Пол и характер / О.Вейнинггер; пер с нем. – М. Фолио, 2010. – 470 с.

References

1. Lychko, A. E. (2016). *Psykhopaty v aktsentuatsyy kharaktera u podrostkov. [Psychopathy in the accentuation of character in adolescents]*. Publishing house IOI [in Russian].
2. Erikson, E. (1996). *Identichnost: iunost i krizis [Identity: youth and crisis]*. Moscow: Progress [in Russian].
3. Erikson E. (1996). *Detstvo i obshchestvo [Childhood and society]*. Saint Petersburg: Lepato AST, Fond Universitetskaia kniga [in Russian].
4. Kagan V. E. (1987). *Semeinye i polorolevye ustanovki u podrostkov [Family and gender roles in adolescents]*. *Voprosy psikhologii - Psychology issues, (2)*, 44-52 [in Russian].
5. Rais F. (2010). *Psikhologiya podrostkovogo i iunosheskogo vozrasta [Psychology of adolescence and youth]*. Saint Petersburg [in Russian].
6. Kolesov, D. V., Selverova, N. B. (1978). *Fiziologo-pedagogicheskie aspekty polovogo sozrevaniia [Physiological and pedagogical aspects of puberty]*. Moscow: Pedagogika [in Russian].
7. Moskalenko, V. V., Zelenska, T. A. (2011). *Dialektyka identyfikatsii ta identychnosti v protsesi samoidentyfikatsii osobystosti [Dialectics of identity and identity in the process of identity self-identification]*. *Sotsialna psykhologhiia. Naukovyi zhurnal - Social Psychology. Scientific Journal, 2*, 3-18 [in Ukrainian].
8. Veininger, O. (2010). *Pol i kharakter [Sex and Character]*. Moscow: Folio [in Russian].

Надійшла 07.06.2019

Бібліографічний опис для цитування:

Москаленко, В. В. Підліткова група як соціально-психологічний простір формування гендерної ідентичності особистості / В. В. Москаленко, К. В. Максьом // Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. - 2019. - № 1 (13). - С. 52-64.